

Н. М. БИХОВЕЦЬ

ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МОВОЗНАВЕЦЬ ЮРІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ ЖЛУКТЕНКО

У статті подається виклад основних етапів життя і наукової діяльності доктора філологічних наук, почесного члена Фризької академії наук, професора Юрія Олексійовича Жлуктенка.

Ключові слова: Ю. О. Жлуктенко, германістика, контрастивна лінгвістика, соціолінгвістика, інтерлінгвістика, варіантологія, неологія.

У серпні цього року наукова громадськість відзначатиме столітній ювілей видатного українського вченого і педагога професора Юрія Олексійовича Жлуктенка, якому судилося пройти важкий життєвий і науковий шлях — від підземного електрослюсаря та електрозварювальника на одній із донецьких шахт до декана факультету романо-германської філології Київського державного університету ім. Тараса Шевченка та завідувача відділу романського і германського мовознавства Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні.

Народився майбутній учений 31 серпня 1915 р. в селі Олександрівка Новомосковського (тепер Дніпропетровського) району Дніпропетровської області в багатодітній родині селянина-середняка. У 1931 р. помирає його батько, і юному Юрію Жлуктенку, якому ледь виповнилося шістьнадцять років, довелося розпочати трудову діяльність на шахті «Центральній» Червоноармійського району Донецької області. Паралельно він учиться на вечірньому робітничому факультеті, закінчивши перед цим семилітку. У 1937 р., після закінчення робітфаку, Ю. О. Жлуктенко вирішує здобути вищу освіту і вирушає до Ленінграда, маючи на меті стати інженером у сфері електрозварювання. Шлях до Північної Пальми пролягав через Київ, і розклад руху поїздів дозволяв прогулятися вулицями

© Н. М. БИХОВЕЦЬ, 2015

Києва, побувати на Володимирській гірці, помилуватися краєвидами Подолу і лівого берега Дніпра. Місто справило на нього величезне враження, і якось саме по собі викристалізувалося рішення не їхати далі, а вступати до Київського університету. Члени приймальної комісії, бачачи серед документів Ю. О. Жлуктенка диплом про закінчення робітфаку, намагалися переконати його подати документи на один із природничих факультетів. Проте, як розповідав сам Юрій Олексійович, знайомлячись з вузами Києва, він потрапив на лекцію М. Я. Калиновича, майбутнього академіка АН УРСР. Його лекція так вразила абітурієнта, що він твердо вирішив подавати документи на щойно створений у 1937 р. факультет іноземних мов, перейменованій 1938 р. на факультет західноєвропейських мов і літератур.

Учителями Ю. О. Жлуктенка були видатні мовознавці та літературознавці М. Я. Калинович, І. В. Шаровольський, С. В. Савченко. За образним висловленням С. В. Семчинського, «небосхил будь-якої науки прикрашають мов зорі, яскраві імена вчених — жерців цієї науки. Подібно до того, як сяють на небі зірки різної яскравості, так і в історії українського мовознавства на його небозводі променіють різні прізвища лінгвістів — одні осяйніші, інші блідніші. Та серед них прізвище вченого — академіка М. Я. Калиновича, поза будь-яким сумнівом, світиться зіркою першої величини»¹. Ще однією зіркою факультету був І. В. Шаровольський, який 1937 р. став фундатором окремого факультету західноєвропейських мов і літератур та його першим деканом. Якщо в дореволюційний час наукові інтереси І. В. Шаровольського були зосереджені переважно на літературознавстві, то в післяжовтневий період як у педагогічній, так і в науковій роботі він віддавав перевагу питанням мовознавства, зокрема взаємовпливу мов, а також проблемі походження романських і германських мов². Чи не звідси інтерес Ю. О. Жлуктенка до проблеми міжмовних зв'язків, яку він плідно досліджував протягом майже всього життя?

Із 1933 р. і до початку війни 1941 р. кафедрою історії західноєвропейських літератур керував Стефан Володимирович Савченко. Яскравий лектор і педагог, романист за освітою, крім курсу історії західноєвропейських літератур він протягом певного часу читав вступ до романського мовознавства та провансальську мову³.

Найулюбленишим з цих педагогів був у Ю. О. Жлуктенка С. В. Савченко, а західноєвропейська література — найдорожчою його серцю дисципліною. Студентом Юрій Жлуктенко був вдумливим, допитливим і старанним. Його успіхи в навчанні не залишилися непоміченими — з 1939 р. він отримував Сталінську стипендію.

На жаль, Друга світова війна перервала навчання на чотири довгих роки. Студент Жлуктенко пішов добровольцем на фронт, був інструктором 7-го відділення штабу 5-ої Армії Південно-Західного фронту. У вересні 1941 р. у складі підрозділу потрапив в оточення. У бою за переправу через річку Сула в районі містечка Сенча був контужений. Після звільнення Києва його знову призвали до діючої армії, і з листопада 1943 р. до 1945 р. Юрій Олексійович служив сержантом у 68-му інженерно-саперному батальйоні 46-ї, а потім 57-ї Армії 3-го Українського фронту. Брав участь у звільненні України, Молдавії, Румунії, Болгарії, Югославії, Угорщини та Австрії. За мужність і бойові заслуги його нагороджено орденом «Червоної зірки» і медалями «За відвагу» та «За перемогу над

¹ Семчинський С. В. Передмова // Жлуктенко Ю. О. Михайло Якович Калинович.— К., 1990.— С. 3.

² Історія Київського університету.— К., 1959.— С. 585.

³ Там же.

Німеччиною». Після демобілізації в листопаді 1945 р. він повернувся до Києва та продовжив навчання в університеті, який закінчив з відзнакою 1946 р.

Надалі Ю. О. Жлуктенко плекав надію вчитися в аспірантурі на кафедрі західноєвропейських літератур, проте його мріям не судилося здійснитися — на заваді стало перебування на окупованій території в 1941–1943 рр. Так наука втратила перспективного літературознавця, та згодом отримала відомого мовознавця-германіста. Після закінчення університету Юрій Олексійович розпочинає свою педагогічну діяльність: працює спочатку викладачем, а згодом завідувачем кафедри іноземних мов Київського інституту кіноінженерів, старшим викладачем Київського політехнічного інституту, завідувачем кафедри іноземних мов Київського фінансово-економічного інституту, перейменованого згодом в Інститут народного господарства, а з квітня 1969 по 1978 рр. він очолював кафедру англійської філології та був деканом факультету романо-германської філології Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

На різних етапах своєї педагогічної діяльності Ю. О. Жлуктенко підготував цілу серію (понад 30) навчально-методичних видань з англійської, німецької та іспанської мов, написав кілька підручників, серед яких найвідомішим є «Вступ до германського мовознавства» (1974) у співавторстві з Т. А. Яворською. У 1978 та 1986 рр. це видання зазнало значних змін у зв'язку з появою нових даних про індоєвропейські мови. Підручник з української мови для англومовців «Ukrainian», написаний разом з Н. І. Тоцькою та Т. К. Молодід, видавався двічі (1973, 1988). Юрій Олексійович був співавтором підручника англійської мови для V–VI курсів факультетів романо-германської філології «Modern English» (1987), підручника з української мови «Elementary Ukrainian» для початківців англومовців (1989), самовчителя з української мови «Изучаем украинский язык. Самоучитель» (1991). Професор був також відповідальним редактором таких підручників, як: «Deutsch : Учебник немецкого языка для I-го курса факультета романо-германской филологии» (1977), «Учебник английского языка для факультетов международных отношений» (1980), «Словообразование английского языка» (1988).

У 1955 р. Ю. О. Жлуктенко захистив у 1-му Московському державному педагогічному інституті іноземних мов кандидатську дисертацію «Постпозитивные глагольные приставки в современном английском языке». Напередодні захисту в 5-му номері журналу «Вопросы языкознания» за 1954 р. з'явилася його стаття «О так называемых 'сложных глаголах' типа *stand up* в современном английском языке». Як у статті, так і в дисертації вчений висловлює думку, відмінну від існуючих на той час поглядів зарубіжних і радянських мовознавців на такі дієслова, зокрема на сутність їхнього другого компонента. Звичайно його трактували як окреме слово. Одні автори вважали його прислівником (О. Есперсен, Г. Керм), інші — применником (Дж. Несфілд). У радянському мовознавстві також превалювала думка, що другий компонент цих дієслівних сполук — слово. Зокрема, О. І. Смирницький та О. С. Ахманова вважали їх применниковими прислівниками, а самі дієслівні сполуки відносили до словосполучень. Лише ті з них сполук, які мали ідіоматичний характер, як-от *to give up* «відмовлятися» та *look on* «спостерігати», О. С. Ахманова запропонувала назвати «аналітичними словами»⁴.

Ю. О. Жлуктенко звернув увагу на обмеженість ролі дієслівної префіксації в сучасній англійській мові. «Уживані в живій англійській мові дієслівні префікси — нечисленні і майже всі мають переносне, а не просторове значення». Звід-

⁴ Жлуктенко Ю. А. Постпозитивные глагольные приставки в современном английском языке : Автореф. ... дис. канд. филол. наук.— М., 1954.— С. 1–3.

си його висновок, що «префіксація в системі англійського дієслова втратила дуже важливу ділянку застосування»⁵.

Автор дисертації, проаналізувавши пам'ятки англійської писемності давньоанглійського та середньоанглійського періодів, установив, що в них «майже відсутні дієслівні префікси, значення яких було б головним чином просторовим... Тобто система префіксів уже в давньоанглійській період втратила свою основну базу розвитку — функцію вираження напрямку дії в просторі. Для просторової модифікації значень дієслівних основ [англійська] мова користується переважно окремими рухливими елементами, які зустрічаються то перед дієсловом, то після нього (так звані відокремлені приставки)... У середньоанглійському періоді поступово відбувається остаточний перехід у мові до відокремленої постпозиції приставок»⁶.

У цілому вчений доходить висновку, що дієслівні сполуки типу *stand up* — це аналітичні слова, а їхні другі компоненти — морфеми. Ці морфеми є постпозитивними префіксами, перехід яких від препозиції до постпозиції відбувся через протиріччя, що виникли між наголосом просторового префікса та наголосом кореня, які виконували змісторозрізнявальну функцію. У процесі розвитку постпозитивних префіксів в англійській мові Ю. О. Жлуктенко вбачав не появу нового способу словотворення, а видозмінений спосіб префіксації, який обслуговував систему дієслова раніше і зберігся в ній до сьогодні⁷.

Цій же проблематиці присвячені ще дві статті — «Степень подвижности вторых компонентов английских глагольных единиц типа *stand up*» та «Взаимосвязи современных постпозитивных приставок («послелогов») с наречиями и предлогами»⁸.

Монографія Ю. О. Жлуктенка «Порівняльна граматики української та англійської мов» (1960) стала першою в історії українського мовознавства працею, присвяченою контрастивному аналізу англійської та української мов, що, власне, започаткувала розвиток контрастивної лінгвістики в Україні. Певною мірою її поява була зумовлена насамперед вимогами практики: методики викладання англійської мови. Як вважав сам автор, «в процесі викладання вчитель має постійно й систематично проводити порівняння явищ і фактів іноземної мови як з вивченими раніше явищами і фактами цієї мови, так і з відповідними явищами й фактами мови рідної»⁹. А з іншого боку, на думку вченого, «порівняльні двомовні граматики і дослідження... велику користь можуть також принести мовознавцям. Адже навряд чи є такі дві мови, будова яких була б цілком однаково досліджена і вивчена. Зіставлення двох мовних систем може допомогти виявити певні закономірності в одній з них, які досі ще не стали об'єктом наукового аналізу»¹⁰.

Ю. О. Жлуктенко детально порівнює фонетичну будову двох мов, більше підкреслюючи моменти розбіжностей, ніж подібностей, оскільки саме вони створюють своєрідність порівнюваних мов, подає порівняльні таблиці україн-

⁵ Жлуктенко Ю. А. О так называемых «сложных глаголах» типа *stand up* в современном английском языке // *Вопр. языкознания.* — 1954. — № 5. — С. 105.

⁶ Жлуктенко Ю. А. Постпозитивные глагольные приставки... — С. 7–8.

⁷ Там же. — С. 16.

⁸ Жлуктенко Ю. А. Степень подвижности вторых компонентов английских глагольных единиц типа *stand up* // *Вопросы теории английского языка.* — К., 1958. — С. 113–125; Жлуктенко Ю. О. Взаимосвязи современных постпозитивных приставок («послелогов») с наречиями и предлогами // Там же. — С. 127–140.

⁹ Жлуктенко Ю. О. Порівняльна граматики української та англійської мов. — К., 1960. — С. 3.

¹⁰ Там же. — С. 4.

ських і англійських голосних та приголосних фонем, наголошує на інтонаційних збігах і розбіжностях обох мов.

Більшу частину монографії присвячено граматичній будові англійської та української мов. Другий розділ «Морфологія» подає порівняльну характеристику граматичних категорій усіх частин мови. У третьому розділі «Синтаксис» акцентується увага на способах вираження синтаксичних зв'язків у простому, складносурядному та складнопідрядному реченнях.

У вступі до монографії є абзац, який прозора вказує, що вже тоді її автор збирав матеріал до майбутньої докторської дисертації. Прочитуюмо його: «На протязі всієї своєї історії основні масиви носіїв англійської і української мов не межували один з одним територіально, а культурно-політичні та економічні зв'язки між цими народами не були безпосередніми. Тому кожна з цих мов не могла безпосередньо впливати на іншу. Лише в кінці XIX ст., коли почалася еміграція до Північної Америки великої кількості українського трудового населення з західноукраїнських земель, на території США і Канади створилися численні острівці української мови. Тут вони існують і до сьогоднішнього дня..., зазнаючи впливу панівної англійської мови і в свою чергу впливаючи на розмовну англійську мову околицьного населення»¹¹.

У червні — серпні 1965 р. Ю. О. Жлуктенко, згідно з угодою про культурний обмін, стажувався на курсах підвищення кваліфікації викладачів англійської мови у Джорджтаунському університеті у Вашингтоні. Курс лекцій з методики викладання англійської мови стажистам з Радянського Союзу читали Ч. Фріз і Р. Ладо. Згодом учений поділився набутими ним знаннями з викладачами іноземних мов в Україні, опублікувавши книжку «Навчання іноземних мов за методичною системою Ч. Фріза — Р. Ладо» (1969).

Чільне місце у творчому доробку Юрія Олексійовича посідають праці, дотичні до теорії міжмовних відносин. Як відомо, вона виникла на ґрунті порівняльно-історичного мовознавства, у центрі уваги якого є проблема взаємозв'язку мов. У зарубіжному мовознавстві основи теорії взаємодії мов сформулювали У. Вайнрайх та Е. Гауген. У радянському мовознавстві поштовхом до бурхливого розвитку цієї теорії стала дискусія про теорію субстрату, яку провів Інститут мовознавства АН СРСР у Ленінграді в 1955 р. У ході цієї дискусії, матеріали якої були опубліковані в журналі «Вопросы языкознания», Б. О. Серебренников заявив про необхідність створення «допоміжної» галузі мовознавства — «інфлюенцистики» для вивчення результатів впливу субстрату і взагалі результатів взаємовпливів мов. Безумовно, Ю. О. Жлуктенко, який був передплатником журналу «Вопросы языкознания» від початку його заснування, вивчав матеріали цієї дискусії. Можливо, саме вона, а також праці його вчителя І. В. Шаровольського, присвячені питанням взаємовпливу мов, наштовхнули вченого на ідею дослідити наслідки контактів української мови з англійською у США та Канаді. Результатом цих досліджень стала докторська дисертація «Украинско-английские межъязыковые отношения в США и Канаде», яку Ю. О. Жлуктенко захистив у Ленінградському університеті. Захисту дисертації передувала публікація двох монографій: «Українсько-англійські мовні відносини. Українська мова в США і Канаді» (1964) та «Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики» (1966), а також низка статей і тез доповідей¹².

¹¹ Там же.— С. 6.

¹² Див., зокрема: Жлуктенко Ю. А. К вопросу о проницаемости грамматического строя при взаимодействии языков // Вопросы теории английского и немецкого языков. — К., 1962.— С. 3–36; Жлуктенко Ю. А. Языковые контакты // XXVI науч. конф. проф.-препод. состава. Киев. ин-та нар. хоз. : Тез. докл. и сообщ. — К., 1964. — С. 258–259;

На протипагу Б. О. Серебреникову, який пропонував назвати нову допоміжну галузь мовознавства «інфлюенцистиком», Ю. О. Жлуктенко визначив її як «інтерлінгвістика»¹³.

У монографії «Українсько-англійські міжмовні відносини. Українська мова у США і Канаді» вчений розглядає основи теорії міжмовних відносин, висвітлює соціально-історичні умови, в яких здійснювався контакт двох мов. Аналіз великої кількості друкованих джерел громадських і культурно-просвітницьких організацій української трудової імміграції США і Канади, а також мови американських українців дозволив Ю. О. Жлуктенку виявити факти взаємодії української та англійської мов на фонетичному, граматичному та лексичному рівнях. Книжка містить словник найуживаніших англіцизмів у мові українських іммігрантів (950 одиниць, відібраних з-понад 2000). Окремий розділ присвячений українізмам в англійській мові іммігрантів. Варто наголосити, що ця монографія стала першим у радянському мовознавстві дослідженням взаємовідносин між українською і англійською мовами у США і Канаді.

Досліджуючи проблеми взаємодії мов у праці «Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики» (1966), Ю. О. Жлуктенко розробив власну типологію мовних контактів, серед яких вирізняє: *казуальні*, тобто тимчасові, слабкі, випадкові зв'язки між мовами, що спостерігаються при нерегулярному, епізодичному спілкуванні мовних колективів, і *перманентні* — стійкі, міцні міжмовні зв'язки, які встановлюються в процесі тривалого інтенсивного спілкування. Серед перманентних мовних контактів учений виокремлює *зовнішні*, що виникають у процесі спілкування мовних колективів, які входять до різних суспільно-політичних єдностей, проживають на суміжних територіях, і *внутрішні* — при спілкуванні мовних колективів, які становлять одну суспільно-політичну єдність і живуть на одній території (наприклад, на території США контакти між англійською і численними іммігрантськими мовами тощо).

Крім того, Ю. О. Жлуктенко виділяє також *природні мовні контакти*, що виникають у процесі безпосереднього спілкування носіїв різних мов, і *штучні мовні контакти*, які встановлюються в спеціально створеній обстановці — в умовах вивчення чужої мови в школі. Власне, закономірності, що виникають під час штучних мовних контактів, привертають увагу педагогів, психологів та методистів, тоді як лінгвістів насамперед цікавлять природні міжмовні зв'язки.

Коли між двома мовами встановлюється той чи той тип зв'язку, жодна з них не лишається інертною. «Загальна сума динамічних процесів, що розвиваються в мовах після встановлення між ними контакту, і складає те, що звичайно називають взаємодією мов. Сюди належать процеси стимулювання і гальмування, перенесення мовного матеріалу і моделей, переплітання мовних і артикуляційних навичок, взаємне накладання мережі розрізняльних ознак і багато іншого»¹⁴.

Виникнення того чи іншого виду постійних міжмовних зв'язків супроводжується появою двомовності, якій присвячено окремий розділ монографії. Характер двомовності залежить насамперед від типу мовних контактів. Ю. О. Жлуктенко вирізняє *індивідуальну двомовність*, яка виникає під час казуального контакту, *групову двомовність*, яка з'являється при перманентному

Жлуктенко Ю. О. Інтерференція в граматичній будові контактуючих мов // XXVII наук. конф. проф.-виклад. складу Київ. ін-та нар. госп. : Тези доп. — К., 1965. — С. 458–460; Жлуктенко Ю. О. Лексична інтерференція в умовах мовного контакту // Наук. конф. проф.-виклад. складу Київ. ін-ту нар. госп. : Тези доп. — К., 1966. — С. 295–297.

¹³ Жлуктенко Ю. А. Украинско-английские межъязыковые отношения в США и Канаде : Автореф. ... дис. д-ра филол. наук. — Ленинград, 1967. — С. 3.

¹⁴ Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики. — К., 1966. — С. 12.

мовному контакті, а в ситуації перманентного внутрішнього контакту створюються умови для *масової двомовності*. І якщо У. Вайнрайх підкреслював, що місцем здійснення контакту є двомовна особа, то Ю. О. Жлуктенко наголошує на тому, що «в умовах групової та масової двомовності ... місцем здійснення контакту стає вже вся двомовна група»¹⁵.

Розглядаючи питання лінгвістичних змін, зумовлених взаємодією мов, учений вважає інтерференцією «всі зміни в структурі мови та в значеннях, властивостях і складі її одиниць, що виникають як наслідок її взаємодії з іншою мовою в ситуації мовного контакту»¹⁶. Інтерференція є одним з етапів так званої *дифузії*, тобто процесу проникнення того чи іншого іншомовного елемента або структурної риси в систему мови-реципієнта. «Коли яке-небудь явище інтерференції стає звичним і регулярним, — зазначає Ю. О. Жлуктенко, — воно не тільки перестає бути відхиленням від норми, а саме стає частиною норми, тобто входить до числа тих елементів мови, які визнаються обов'язковими. Цей процес і є *інтеграцією* іншомовного елемента новою системою»¹⁷. Проте, як наголошує вчений, критеріїв розмежування явищ інтерференції та явищ інтеграції ще не вироблено. На його думку, «слід вважати, що слово вступило у фазу інтеграції лише тоді, коли мовці сприймаючого колективу більше не відчують його іншомовного характеру і ставляться до нього як до органічного елемента власної мовної системи»¹⁸.

Ю. О. Жлуктенко подає основні типи лінгвістичної інтерференції: введення «чужого» лінгвістичного матеріалу в контекст певної мови; наділення одиниць даної системи функціями, які їй не притаманні, але властиві відповідним одиницям іншої системи; стимулюючий або стримуючий вплив однієї системи на вживання одиниць і моделей іншої; нівелювальний вплив з боку простіших і чіткіших моделей однієї системи на відповідні, але складніші моделі іншої; копіювання моделей другої системи за допомогою засобів першої.

На відміну від деяких учених, зокрема й У. Вайнрайха, які дійшли висновку, що послідовність «первинна одномовність → двомовність → вторинна одномовність» являє собою обов'язкову схему розвитку мовного контакту, Ю. О. Жлуктенко вважав, що «такий фаталістичний погляд на розвиток будь-якого мовного контакту... не має достатніх підстав»¹⁹. На його думку, «необхідність зміни мови і відмови від двомовності не зумовлюється лінгвістичним розвитком і цілковито залежить від позамовних факторів. З лінгвістичної точки зору, будь-який фаталізм у питанні про можливість завершення мовних контактів видається *неправомірним*»²⁰.

Учений наголошує на надзвичайній стійкості української мови в США та Канаді в умовах мовного контакту і висновує, що роль процесів інтерференції, які відбуваються в українській мові, «є не тільки деструктивною, а й конструктивною»²¹. Дослідник убачає в цьому діалектику існування і розвитку мов в умовах постійного внутрішнього контакту.

У 1974 р. побачила світ монографія Ю. О. Жлуктенка «Лингвистические аспекты двуязычия», яка продовжила його попередні праці з питань інтерлінгвістики. За час, відколи з'явилися його перші праці, присвячені цій проблематиці, мовознавство збагатилося новими напрацюваннями, які підштовхнули дослід-

¹⁵ Там же.— С. 23.

¹⁶ Там же.— С. 44.

¹⁷ Там же.— С. 45.

¹⁸ Там же.— С. 46.

¹⁹ Жлуктенко Ю. А. Украинско-английские межъязыковые отношения в США и Канаде.— Ленинград, 1968. — С. 35.

²⁰ Там же.— С. 34.

²¹ Там же.

ника до уточнення деяких положень, викладених ним раніше, та критичного аналізу праць інших мовознавців. Так, Ю. О. Жлуктенко наголошує, що основним практичним поняттям інтерлінгвістики є міжмовний зв'язок. Серед великого різноманіття міжмовних зв'язків він розрізняє насамперед *дистантні міжмовні зв'язки*, які виникають за відсутності будь-якого безпосереднього контакту носіїв мов і двомовності, та *контактні міжмовні зв'язки*, що встановлюються за умов етнічного зіткнення носіїв мов та наявності двомовності. Саме цей останній тип міжмовних зв'язків називають мовними контактами. Оскільки в дійсності існують ще й інші типи зв'язків, термін «мовні контакти» почали трактувати в широкому і вузькому значеннях. Для усунення термінологічної неоднозначності професор Жлуктенко запропонував уживати термін «міжмовний зв'язок» як родове поняття, а «контактний зв'язок» — як видове, знімаючи тим самим небажану термінологічну омонімію. Термін «мовний контакт», що став звичним, на його думку, можна зберегти як синонім терміна «контактний міжмовний зв'язок»²².

Ю. О. Жлуктенко вступає в дискусію із С. В. Семчинським, який вважав терміни «мовні контакти» і «взаємодія мов» повністю синонімічними. Насправді між ними, як стверджує дослідник, існує істотна відмінність: «мовні контакти — це певний тип мовного зв'язку, а взаємодія мов є комплексом явищ, які розвиваються внаслідок встановлення останнього»²³.

Критикуючи погляди Є. М. Верещагіна щодо двомовності, учений вказує на необхідність розрізнення лінгвістичного і психологічного розуміння цього поняття. Кращим лінгвістичним визначенням двомовності, на його думку, є визначення У. Вайнрайха, який вважав двомовністю «практику попереминого користування двома мовами»²⁴. Ю. О. Жлуктенко наводить кілька класифікацій типів двомовності, які ґрунтуються на різних критеріях. Зокрема, він розглядає три види типологій двомовності — психологічну, соціологічну та лінгвістичну, що їх розробив Є. М. Верещагін.

Про інтерес у наукових колах до праці «Лингвистические аспекты двуязычия» свідчить те, що її було перекладено французькою мовою²⁵.

Оскільки в теорії мовних контактів особливе місце посіла праця У. Вайнрайха «Languages in contact. Findings and problems», яка стала настільною книгою для фахівців з проблем міжмовних зв'язків і до того ж не була перекладена на російську мову, Ю. О. Жлуктенко доклав чималих зусиль, щоб одержати дозвіл на переклад цього видання. І в 1979 р. ця праця побачила світ у його перекладі російською²⁶. Крім того, він додав до неї список праць з проблем взаємодії мов і мовних контактів, опублікованих у СРСР.

Говорячи про Юрія Олексійовича як глибокого науковця-аналітика, слід згадати про нього і як про талановитого й дійового керівника — завідувача кафедри англійської філології та декана факультету романо-германської філології Київського державного університету. На момент появи Ю. О. Жлуктенка на цьому факультеті викладали як основні спеціальності англійську, німецьку, французьку та іспанську мови. Професор Жлуктенко домігся включення до навчальних планів університету деяких германських, романських та східних мов.

²² Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия.— К., 1974.— С. 11–14.

²³ Там же.— С. 17.

²⁴ Там же.— С. 29.

²⁵ Zhuktenko Yu. Les aspects linguistiques du bilinguisme / Trad. Ph. Pochet.— Bruxelles, 1976–1977.— 183 p.

²⁶ Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / Пер. с англ. и коммент. Ю. А. Жлуктенко.— К., 1979.— 263 с.

Зокрема, вдалося розпочати викладання таких східних мов, як арабська, китайська та японська. Так відновилося на базі факультету сходознавство, яке в 30-і роки минулого століття було знищене в Україні. Зрештою, це дало свої результати в майбутньому: уже в часи незалежності на факультеті відкрилося відділення сходознавства, а в НАН України — Інститут сходознавства. Згодом у навчальних планах університету з'явилися нідерландська та фризська мови. Як свідчить перший посол Нідерландів в Україні Роберт Серрі, «професор Ю. О. Жлуктенко почав закладати міцний фундамент у розвиток культурних відносин між Україною та Нідерландами». А почалося це ще 1980 р., коли Р. Серрі «прибув з Нідерландського посольства в Москві до Києва, щоб особисто вручити Юрію Олексійовичу першу паку фризських книг, які Фризська Академія наук з ентузіазмом надіслала для Київського університету»²⁷. Невдача спіткала декана факультету в його намірах залучити італійську мову до викладання на факультеті. Лише в часи незалежності, у 1992 р., був здійснений перший набір студентів, основною спеціальністю яких була італійська мова.

Діяльність Ю. О. Жлуктенка також спрямовувалася на підвищення наукового потенціалу викладачів факультету. Крім активного залучення викладацького складу факультету до досліджень у сфері германістики, романістики і зарубіжного літературознавства, він фактично започаткував нову спеціальність «теорія перекладу», яка завдяки йому у 80-х роках минулого століття ввійшла як лінгвістична дисципліна до переліку спеціальностей, затверджених ВАК СРСР.

З метою підготовки молодих науковців Ю. О. Жлуктенко домігся відкриття на факультеті спеціалізованої ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій за спеціальностями: германські мови, романські мови, загальне мовознавство, теорія перекладу, зарубіжна література. Через цю «кузню кадрів» пройшло багато викладачів як Київського університету, так і інших вузів України, а також Литви та Казахстану.

У вересні 1975 р. Ю. О. Жлуктенко на запрошення дирекції Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР очолив відділ романського і германського мовознавства. Відкриваючи новий відділ, дирекція Інституту мала на меті, поперше, розширити діапазон мов і лінгвістичних проблем, що досліджувалися в Інституті, за рахунок германських і романських мов, а по-друге, забезпечити науково-теоретичну орієнтацію та координацію наукових досліджень, що на той час велися майже на 200 кафедрах іноземних мов українських вишів. З відкриттям нового структурного підрозділу в Інституті майже через чверть століття поновилися дослідження з романських і германських мов, які припинилися на початку 50-х років минулого століття після того як Інститут залишив проф. І. В. Шаровольський. Ю. О. Жлуктенко сформував колектив відділу, який плідно працював під його керівництвом до січня 1982 р. Успішній роботі відділу сприяв попередній науковий доробок його керівника, в якому серед інших були і праці з питань словотвору в англійській мові²⁸. Тож не дивно, що першою великою працею, яка з'явилася під керівництвом Ю. О. Жлуктенка, стали «Нариси з контрастивної лінгвістики» (1979), до якої він написав розділ «Контрастивний аналіз як прийом мовного дослідження».

Згодом була опублікована колективна монографія відділу «Порівняльні дослідження з граматики англійської, української, російської мов» (1985), відповідальним редактором і автором якої був Юрій Олексійович. До неї ввійшли на-

²⁷ Мови Європейського культурного ареалу: розвиток і взаємодія. — К., 1995. — С. 6.

²⁸ Див., наприклад: Жлуктенко Ю. А. О так называемых сложных глаголах. ... — С. 105–113; Жлуктенко Ю. О. Конверсия в современном английском языке как морфолого-синтаксический способ словообразования // Вопр. языкознания. — 1958. — № 5. — С. 53–54.

писані ним розділи «Основи контрастивного аналізу», «Числівник», «Складні речення». Появі цієї праці передувала серія статей професора з проблем контрастивної лінгвістики²⁹.

Іншим напрямом студій, які обрав керівник відділу, було теоретичне і практичне дослідження полінаціональних літературних мов, яке він розпочав ще працюючи в університеті³⁰. Вихід у 1981 р. колективної монографії відділу романського і германського мовознавства «Варианты полинациональных литературных языков» за загальною редакцією Юрія Олексійовича засвідчив, що слідом за Московською та Ленінградською виникла ще й Київська школа варіантологів, яка цією публікацією переконливо заявила про «творчо цілком самостійний інтерес до проблем варіативності літературної мови на національному рівні»³¹ і стала широко відомою не лише в колишньому Радянському Союзі, а й за кордоном. Він написав до неї розділи «Теория национальных вариантов языка» та «Канадский национальный вариант английского языка» (у співавторстві з Н. М. Биховець).

Наступною працею, підготовленою під керівництвом професора, була колективна монографія «Английские неологизмы» (1983). Про її непересічне значення свідчить хоча б той факт, що вона потрапила до списку рекомендованої літератури, який міститься у статті «Неологизмы» в «Лингвистическом энциклопедическом словаре». Ю. О. Жлуктенку належать у цій монографії розділи «Динамика словообразовательной системы и неологизмы», «Неологизмы — телескопные слова» та «Неологизмы типа 'глагол + постпозитив'» (у співавторстві з О. М. Бортничук).

Розпочата Ю. О. Жлуктенком співпраця з Фризькою Академією наук завершилася виходом у 1984 р. монографії «Фризский язык», яку він написав у співавторстві з О. В. Двухжиловим. Ця праця була «першим у радянському мовознавстві цілісним описом фризської мови, ... однієї з найменш вивчених германських мов»³², а відтак вона стала помітним внеском у германістику і дала імпульс для подальшої розробки актуальних питань фризської мови і порівняльно-історичного мовознавства, — підсумував В. А. Головін. У ній автори подали короткий аналіз історії фризів, спинилися на місці фризської мови серед германських мов, її писемних пам'яток, проблемі походження фризської та англійської мов зі спільного джерела — англофризької мови, детально проаналізували процеси становлення фризської літературної мови протягом новофризького періоду. Фризька Академія наук високо оцінила цю працю, і 1987 р. Ю. О. Жлуктенка було обрано почесним членом Фризької Академії наук.

З 1982 р. і до останніх днів життя Юрій Олексійович працював провідним науковим співробітником-консультантом відділу загального і слов'янського мово-

²⁹ Жлуктенко Ю. О., Бублик В. Н. Контрастивна лінгвістика: проблеми і перспективи // Мовознавство.— 1976.— № 4.— С. 3–15; Жлуктенко Ю. А., Бублик В. Н. Серия контрастивных исследований английского и венгерского языков // Исследования по романской и германской филологии.— К., 1977.— С. 213–218; Жлуктенко Ю. А. О некоторых вопросах контрастивного анализа языков // Вестн. Киев. ун-та : Романо-герман. филология.— 1978.— № 12.— С. 5–9; Жлуктенко Ю. А. Контрастивный анализ текстов // Лингвистика текста и обучение иностранным языкам.— К., 1979.— С. 24–30; Жлуктенко Ю. А., Бублик В. Н. [Рец. на:] Papers and Studies in Contrastive Linguistics.— Poznań, 1973–1974.— Vol. 1–2 // Іноземна філологія.— 1976.— Вип. 44.— С. 89–92.

³⁰ Жлуктенко Ю. А. Канадский вариант английского языка и определение канадизма // Исследования по романской и германской филологии.— К., 1975.— С. 94–99.

³¹ Домашнев А. И. Концепция национального варианта литературного языка : Из опыта научного сотрудничества российских и украинских лингвистов // Мови Європейського культурного ареалу... — С. 145.

³² Головін В. А. [Рец. на:] Жлуктенко Ю. А., Двухжилов А. В. Фризский язык.— К., 1984.— 200 с. // Вопр. языкознания.— 1987.— С. 144–145.

знавства Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. Протягом цього періоду з-під його пера з'явилися дві монографії, чимало статей та розділів у кількох колективних монографіях. Особливо багато уваги приділяв він соціолінгвістиці, зокрема таким її аспектам, як мовна ситуація і мовна політика³³.

Монографія Ю. О. Жлуктенка «Українська мова на лінгвістичній карті Канади» (1990) була приурочена до сторіччя переселення української трудової еміграції до Канади. Дослідник розглянув найважливіші демографічні та мовно-культурні характеристики української етнічної групи в Канаді: її кількісний склад, територіальне розміщення, соціальний і культурно-освітній рівень, ступінь збереження етнічних ознак. Аналізуючи дві форми канадсько-українського мовлення — писемну і розмовну, вчений відзначає, що перша вживається в різних періодичних виданнях, а також у діяльності громадських та освітніх товариств українців Канади, тимчасом як розмовна форма канадсько-українського мовлення використовується в умовах невимушеного усного спілкування. Писемна форма, за його спостереженнями, успадкувала деякі традиційні риси літературної мови Західної України і великий вплив польської мови. Цілком доречним тут є поданий дослідником перелік полонізмів, найчастіше вживаних у писемному мовленні українців Канади. Проте якщо лексичні полонізми, за спостереженням Ю. О. Жлуктенка, «в одних формах канадсько-українського мовлення і в одних джерелах писемності вживаються частіше, а в інших рідше, то всі джерела без винятку активно використовують як найважливіший засіб поповнення своїх словникових ресурсів англійську лексику»³⁴.

Не оминув своєю увагою вчений запозичень, зокрема й семантичних, та калюк з англійської в українській мові канадських українців, виявив помітну інтерференцію англійської мови в ономастиконі останніх.

Ю. О. Жлуктенко відкидає тезу деяких канадсько-українських мовознавців, що англійський вплив позначається тільки на розмовному усному мовленні.

Як підсумок, вчений констатує, що хоча «в комунікативній системі канадців українського походження українська мова відійшла на друге місце, поступившись англійській, вона продовжує високо розцінюватися двомовцями як важливий засіб вираження своєї етнічності, як головна ознака українського етносу в Канаді, символ і невід'ємна форма його культури»³⁵.

На жаль, Юрій Олексійович не встиг потримати в руках цю працю. Так само вже після його смерті побачила світ книжка, присвячена опису життєвого і творчого шляху академіка М. Я. Калиновича³⁶.

³³ Див., зокрема: *Жлуктенко Ю. О.* Ідейні аспекти теорій 'мовного планування' // *Мовознавство*. — 1982. — № 4. — С. 8–17; *Жлуктенко Ю. О., Биховець Н. М.* Мовна ситуація й мовна політика США: міфи і реальність // *Там же*. — 1984. — № 5. — С. 9–17; *Жлуктенко Ю. О.* Зовнішня мовна політика імперіалістичних держав 70–80 років // *Там же*. — 1985. — № 3. — С. 3–8; *Жлуктенко Ю. О.* Мовна ситуація і мовна політика Великобританії // *Там же*. — 1985. — № 5. — С. 11–29; *Жлуктенко Ю. О.* Органічність мови як соціолінгвістичний параметр багатомовної ситуації // *Там же*. — 1987. — № 4. — С. 13–19; *Жлуктенко Ю. О.* Сучасні проблеми теорії та практики мовного планування // *Там же*. — 1990. — № 4. — С. 10–17; див. також його розділи в монографіях «Межъязыковые отношения и языковая политика» (відп. ред. Ю. О. Жлуктенко. — К., 1988): «Введение» (с. 3–7), «Великобритания: инерция имперской национальной языковой политики» (с. 8–36), «США: 'пламенный котел' американизации, мифы о языковом плюрализме и реальность» (с. 36–59), «Деятельность важнейших империалистических стран в области внешней языковой политики в 70–80 гг.» (с. 168–172) та «Языковые ситуации и взаимодействие языков» (відп. ред. Ю. О. Жлуктенко. — К., 1989) — «Неорганический язык в многоязычной ситуации» (с. 22–42).

³⁴ *Жлуктенко Ю. О.* Українська мова на лінгвістичній карті Канади. — К., 1990. — С. 94.

³⁵ Там же. — С. 167.

³⁶ *Жлуктенко Ю. О.* Михайло Якович Калинович. — К., 1991. — 76 с.

Велику роботу здійснив Ю. О. Жлуктенко також у сфері перекладної лексикографії. Він був одним із творців «Українсько-англійського словника» на 60 тис. слів (1952), відповідальним редактором «Англо-українського словника» на 65 тис. слів (1974), які побачили світ у видавництві «Радянська школа».

Під його керівництвом 1973 р. розпочато укладання «Англо-українського словника» на 20 тис. слів (виходив у 1978, 1984, 1991, 1994 і 1998 рр.) та «Українсько-англійського словника» такого ж обсягу (1982, 1987 та 1995 рр.). В обох Ю. О. Жлуктенко був автором-укладачем і відповідальним редактором. Створення цих словників мало на меті перешкодити витісненню української мови з середньої школи.

Узагалі сфера наукової і творчої діяльності Ю. О. Жлуктенка була настільки багатогранною, що охопити все в одній статті досить складно³⁷.

Про науковий доробок яскравої особистості писати завжди відповідально, надто коли це стосується твого Вчителя, який вражав і надихав тебе й інших своєю цілеспрямованістю, колосальною працездатністю, умінням вести наукову дискусію, повагою до опонентів, прагненням досягнути нове, ще ніким не досліджене. Мабуть, саме тому він завжди йшов першим або одним з перших у розробці й дослідженні таких лінгвістичних напрямів, як контрастивна лінгвістика, соціолінгвістика, інтерлінгвістика, варіантологія, неологія, перекладознавство. Головне — він ніколи не переставав самоудосконалюватися, постійно поглиблював свої знання і не боявся передавати їх своїм учням. А їх у Юрія Олексійовича було багато — під його керівництвом захищено 46 дисертацій, зокрема й докторських.

Де б не працював Юрій Олексійович, він насамперед був Українцем. Не забуваймо, що походив він з козацького краю! Тож не дивно, що йому боліла доля української мови, української науки і українського мовознавства.

N. M. BYCHOVETS

PROMINENT UKRAINIAN LINGUIST YURIY OLEKSIYOVYCH ZHLUKTENKO

The article gives an account of the main periods of life and scientific activities of Philosophy Doctor, Professor, Honorary Member of the Frisian academy of sciences Yuriy Oleksiyovych Zhluktenko.

Keywords: Yu. Zhluktenko, Germanic studies, contrastive linguistics, sociolinguistics, interlinguistics, variantology, neologism studies.

³⁷ Про його перекладознавчу спадщину і художні переклади див.: Зорівчак Р. П. Україністика в інтелектуальному життєписі професора Юрія Олексійовича Жлуктенка // *Все-світ*. — 2010. — № 11–12. — С. 251–262.